

Срђан КАТИЋ*

Историјски институт

Београд

МАНАСТИР МРКШИНА ЦРКВА ПОСЛЕДЊА СТАРА СРПСКА ШТАМПАРИЈА**

Апстракт: Трагање за манастиром Мркшина црква, у којем је радила последња стара српска штампарија траје од 1858. године. О манастиру се зна само да се налазио у „подкриљу“ Црне Горе и да је био посвећен Вазнесењу Господњем. Због Ужичке Црне Горе, велика већина истраживача тражила је остатке манастира у Косјерићу и околини, где су 1903. и 2013. године вршена и безуспешна археолошка истраживања. Разматрана је и околина Ваљева, као и црква Вазнесења Господњег у Памбуковици, раније позната и као манастир Мршинац, али је иста доведена у сумњу због удаљености од Црне Горе. У раду је на основу османских извора утврђено да је у Ваљевској нахији постојало село Мркшина Црква са истоименим манастиром, као и да је спајањем тог села, Доње, Горње и Паунове Буковице настало данашње село Памбуковица. Манастир Мркшина црква помиње се у три пописа из 16. века, а од периода аустро-турских ратова крајем 17. и у првој половини 18. века, наводи се у скраћеном облику Мршинац-Мркшинац. Такође је објашњено да је у прошлости било још планина називаних Црном Гором, међу којима су и планина Влашић и њени источни обронци, у чијем „подкриљу“ се налазио део Памбуковице са некадашњим селом и манастиром Мркшина црква.

Кључне речи: Османско царство, Ваљевска нахија, Црна Гора, Памбуковица, манастир Мршинац, штампарија, власи.

* srdjan.katic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану (Ев. бр. 177030).

Мало је тема у српској историографији које су толико дуго заокупљале пажњу научне јавности као што је то локација манастира Мркшина црква, у којем је шездесетих година 16. века радила последња стара српска штампарија.

Краткотрајно постојање старих српских штампарија поклапа се с владавином султана Сулејмана I Величанственог (1520–1566). Управо у време његовог ступања на престо 1520, из Венеције у Горажде пренета је прва штампарија, док је у години његове смрти (1566) штампана последња књига у манастиру Мркшина црква. У међувремену, књиге су штампане и у манастирима Рујно, Грачаница и Милешева, као и у Београду и Скадру. Радило се о малој продукцији од укупно 11 књига, од којих су две штампане у Мркшиној цркви.¹

Један од најпознатијих српских штампара био је јеромонах Мардарије, који је радио у штампаријама у Београду и у манастиру Мркшина црква. Он је приредио за штампу три књиге: Јеванђеље штампано у Београду 1552. и Јеванђеље и Цветни Триод штампана у манастиру Мркшина црква 1562. и 1566. године. Из поговора поменутих књига сазнајемо да је Мардарије био родом из Подриња, да је припадао братству манастира Мркшина црква и пре доласка у Београд, као и да је приликом припрема за штампу последње књиге, Цветног Триода, у време игумана кир Саве и смедеревског митрополита кир Захарија, већ био у поодмаклим годинама, па су му у раду помагали поп Живко и дијак Радуде. Мардарије о београдској штампарији пише прилично детаљно, описује улогу кнеза Радише Дмитровића и Дубровчанина Тројана Гундулића у њеном оснивању и раду. О манастиру Мркшина Црква, међутим, наводи само да је био посвећен Вазнесењу Господњем и да се налазио у подкриљу Црне Горе.²

Положај манастира „у подкриљу Црне Горе“ био је дуго једини податак на којем је заснивана потрага. Стојан Обрадовић је 1858. године у опису Ужичког округа навео да је према сведочењу старих људи између Црног врха и Црнокосе, у атару Косјерића, на реци Скрапеж, нашао место на којем је била Мркшина црква.³

Неколико година касније, Феликс Каниц, очито упознат са Обрадовићевим „налазом“, забележио је да се у Косјерићу, на пола сата од среске

¹ О поменутих књигама види опширније: Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века*, Београд 1958. Такође Д. Грбић, К. Минчић-Обрадовић, К. Шкорић, *Ћирилицом штампане књиге 15–17. века Библиотеке Матице српске*, Нови Сад 1994, 78–81, 107–109, 117–122.

² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1902, репринт 1982, I, No 569, 628, 656.

³ С. Обрадовић, *Опис округа ужичког*, Гласник ДСС 10 (1858) 296–339.

зграде, виде „зидови старе дуго тражене Вазнесењске цркве манастира Мркине“, ⁴ коју је чувени путописац очито заменио са остацима зидина утврђења Злоступ.

Колико је Обрадовићев приступ био површан, најбоље сведочи Милан Ђ. Милићевић, који је у периоду од 1861. до 1874. године детаљно обилазио и описивао Кнежевину Србију. Он је упорно настојао да на терену пронађе било какве трагове некадашњег манастира, али како сам каже: „макар колико да сам ја за то распитивао, не бејаш срећан да добијем потврду тог гласа“. ⁵ Иако се Милићевић уверио да су Обрадовићеви наводи неосновани, ипак је сматрао да они могу подстаћи: „пријатеље наше народне прошлости да разбирају и обелодањују што где дознаду за остатке од старина, не бисмо ли како могли дознати, где је местимице светлила та презаслужна Мркина задужбина“. ⁶

Ту је Милићевић био у праву, и пре него што је његова књига ушла у штампу 1876. године, Светослав Вујовић, који је обилазио школе у ужичком крају, обавестио га је да су га озбиљни људи попут попа Јована Поповића из Субјела уверавали да је Мркина црква заиста била у Косјерићу и то на заравни источно од нове среске куће, на којој су видљиви остаци старих грађевина. ⁷

Љубомир Стојановић је 1902. године у раду о нашим старим штампаријама, навео да се остаци Мркине цркве налазе у Засељу код Косјерића. ⁸ Углед и стручност аутора допринели су да се интересовање за ову тему још више увећа. После неколико година обезбеђена су средства за археолошка ископавања у Засељу, која је водио наш чувени археолог Милоје Васић. ⁹ Он је, међутим, утврдио да остаци у Засељу не припадају средњовековним, већ античким грађевинама, као и да на претпостављеним локацијама у Косјерићу нема трагова никакве цркве. ¹⁰

Нагађања о локацији Мркине цркве, којима је једини оријентир била планина Црнокоса, настављена су и након Васићевог извештаја, само им је фокус проширен на ширу околину Косјерића. Тако је Драгиша

⁴ Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. I, Београд 1991, 498.

⁵ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, књ. I, Београд 1876, 587.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске штампарије*, Београд 1902, 35–36.

⁹ Златар Стеван Јевтовић уплатио је Народном музеју за истраживање 1.000 динара у злату (М. Васић, *Извештај*, Годишњак СКА 21 (1907) 309).

¹⁰ Васић је такође навео да уколико је црква уопште била у околини Косјерића, онда би је требало тражити у рушевинама Злоступа. Исто, 314–315.

Лапчевић 1922. године закључио да је „закриље“ Црнокосе заправо ниже низ Скрапеж, па је и Мркшина црква морала бити негде између села Субјел и Каленићи.¹¹

Било је научника који су истрајно трагали за манастиром Мркшина црква, али у недостаку релевантних података нису износили тврдње или претпоставке о његовој локацији. Најбољи пример је Ђорђе Ст. Радојчић, који је, како је сам навео, дуги низ година безуспешно трагао за тим манастиром. Захваљујући реченим истраживањима, Радојчић је 1937. године ипак објавио рад, али о једној другој Мркшиној цркви, у селу Штава јужно од Куршумлије, која нема везе са истоименим манастиром.¹²

После скоро једног века, у археолошком прегледу споменика и налазишта западне Србије из 1953. године, први пут је искоришћен податак јеромонаха Мардарија о патрону манастира и као могућа локација предложена је Црква Вазнесења Господњег, некадашњи манастир Мршинац или Мершинац у селу Памбуковица, северно од Ваљева.¹³

Три деценије касније, наша истакнута османисткиња Олга Зиројевић, која је објављивањем података из османских пописа омогућила убикацију десетина цркава и манастира, имала је прилику да исто учини и са манастиром Мркшина црква. Пишући о Мркшиној цркви у монографији о црквама и манастирима, навела је раније проблеме око убикације и након што је поменула речени Храм Вазнесења Господњег у Памбуковици, написала је следеће: „У турским пописима бележи се, почевши од 1560. године, манастир Вукшине (или Мркшине) цркве (са једним калуђером), касније манастир Пречисте Ваведење код села Д. Буковице, друго име Павун (или Паун). Реч је очигледно о каснијој Памбуковици. У питању је, како се види, и други патрон цркве. Да ли се може идентификовати са Мркшином црквом? Сматрамо да“.¹⁴

Зиројевић је несигурно читала име ктитора, одредивши се за Вукшу као прву опцију. Остаје нејасно због чега ту дилему није разрешила поређењем са подацима из ранијих и каснијих пописа, у којима се помиње и село Мркшина Црква. Ипак, главни пропуст представља навођење другог патрона манастира Пречисте Ваведење, којег не помиње

¹¹ Д. Лапчевић, *Наше цркве и манастири*, Мисао, књ. 8, св. 1 (1922) 73–75.

¹² Ђ. Ст. Радојчић, *Мркшина црква и „Штавско господство“ (историјска основа једног народног предања)*, Старијар 12 (1937) 36–44.

¹³ *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, књ. I, Западна Србија, ур. Ђ. Бошковић, Београд 1953, 137–138.

¹⁴ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 137; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri (TD) 316, s. 538.

ниједан извор, па ни онај на којој се ауторка позива.¹⁵ На тај начин је цела аргументација о памбуковачкој цркви, заснована управо на имену патрона (Вазнесење Господње), доведена у озбиљну сумњу.

Да поменути наводи нису имали значајнијег утицаја на историографију потврђују нови радови у којима је настављено трагање за Мркином црквом. Од околине Косјерића није се одустајало, па су у наредних неколико година, у два чланка представљене идеје о могућим локацијама у селима Радановци и Тубићи.¹⁶

Митар Пешикан је 1994. године у одредници *Мркиначка штампарија у Лексикону српскословенског штампарства* навео дотадашње претпоставке о локацији манастира код Косјерића и у Памбуковици. Због удаљености Памбуковице од Црне Горе (Ужичке) та му локација није била довољно убедљива, па је закључио да „ближи смештај цркве и штампарије остаје неизвестан“.¹⁷ Ипак, на карти у одредници *Штампарије српскословенске* Мркину цркву уцртао је у Косјерићу.¹⁸

Само две године касније Пешикан је с Павлом Ивићем у поглављу о штампарству у *Историји српске културе* навео нову локацију Мркине цркве, овог пута у Ваљеву или јужно од тог града.¹⁹ На то је вероватно утицао помен манастира Ћелије код Ваљева, такође у „закриљу Црне Горе“, ²⁰ као и рад Александра Ломе о Загорју, у којем се Црна Гора везује за Подгорину.²¹ Идеја о Мркиној цркви код Ваљева или манастира Ћелије очито није стекла поборнике, јер даље није разрађивана, предлагањем локација на одређеним црквицама или остацима старина, као што је то чињено у околини Косјерића.

¹⁵ Зиројевић се при навођењу другог патрона позива на посету Јоакима Вујића Памбуковици 1826. године. Вујић, међутим, том приликом, у Памбуковици помиње само храм Вазнесења Господњег (Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, II, Београд 1902, 66).

¹⁶ С. Јованчићевић, *О манастиру Рујно и Мркина црква: поводом 450. година од прве штампане књиге у Срба*, Ужички зборник 16 (1987) 76–78; Р. В. Познанић, *Где је била Мркина црква*, Ужички зборник 18 (1989) 113–127.

¹⁷ М. Пешикан, *Лексикон српскословенског штампарства*, Пет векова српског штампарства 1494–1994, раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд 1994, 149–150.

¹⁸ *Исто*, 215.

¹⁹ П. Ивић, М. Пешикан, *Српско штампарство*, Историја српске културе, Београд 1996², 140.

²⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1903, репринт 1983, II, No 8559.

²¹ А. Лома, *Загорје Стефана Белмужевића – Куда је Јанко бежао са Косова*, Зборник Историјског музеја Србије 23 (1986) 13–23.

У Косјерићу је представа о Мркшиној цркви већ толико била укорењена да је 2012. године, Скупштина општине донела одлуку да једну улицу назове по Жупану Мркши, иако се за ктитора манастира не зна да ли је био жупан, војвода, кнез или можда турски спахија. Већ наредне године, у потрази за црквом у Косјерићу вршена су нова археолошка истраживања. Радове је водио археолог Дејан Булић, који је установио да на локалитету Гробљице нема остатака грађевине, већ да се ради о позносредњовековној некрополи формираној над праисторијским тумулом.²²

*

На основу наведеног, може се закључити да су сви покушаји да се преко назива Црна Гора пронађу остаци манастира остали без успеха. Сам приступ је у основи био погрешан, јер је назив Црна Гора поистовећиван са Ужичком Црном Гором, иако бројни извори сведоче да су, у не тако давној прошлости, тим именом називане бројне планине и планинске области обрасле црногорицом.

Још је Љуба Павловић 1925. године у антропогеографској студији Ужичка Црна Гора написао да се: „не треба много упињати и доказивати, па да се потру тврђења Стојана Обрадовића да је име Црна Гора дошло од имена Црнокоса, Црни Врх у Јеловој Гори и Црни Врх у Маљену“. Према Павловићу ради се о називу који је у прошлости обухватао велико подручје, наводећи пример кабларских села и манастира у којима је очувана традиција о Црној Гори, односно о османско-турском Карадагу.²³ „Селјаци ових села, па и они из околине Чачка и низ Мораву, не зову кабларска села и манастире овим именима, која смо увели у књижевности, него зову карадашким селима и карадашким манастирима“.²⁴

Црна Гора (*Karadağ*) се протирала и даље од Каблара, о чему сведочи Евлија Челебија, који Карадагом назива извориште Љига и висораван преко које је прешао путујући из Кадине Луке и Славковице

²² Д. Булић, *Археолошка истраживања локалитета Гробљице у Косјерићу*, Гласник Српског археолошког друштва 32 (2016) 183–204.

²³ Турци су ретко мењали топонимију на српским етничким просторима, а када су то чинили радило се о појединим називима који садрже сугласничке групе непримерене њиховом изразито вокалном османско-турском језику. Управо такав случај је са Црном Гором, па отуда и толики број топонима: Карадаг, Карадаге, Карадак, Карадаци и слично.

²⁴ Павловић такође наводи да је у селу Рошци слушао песме које величају јунаштво тог малог Карадага (Љ. Павловић, *Ужичка Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925, 3–4, нап. 1).

у правцу Каблара.²⁵ Места која помиње Евлија припадала су Ваљевској нахији, баш као и манастир Ћелије код Ваљева, за који се крајем 18. века наводи да је у закриљу Црне Горе.²⁶

У Ваљевској нахији било је још планина које су називане Црном Гором.²⁷ Према угарским изворима који описују опсаду Шапца 1476. године, смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу се након неуспелог покушаја да помогне опседнутима повукао и наредне дане провео „*in montibus nigris*“.²⁸ Овај назив не може се односити на планину Цер, која се тако звала и у средњовековним и османским изворима,²⁹ већ на планину чији је савремени назив Влашић. И у опису похода Павла Кињижија преко Саве из 1492. године, наводи се да су Турци пред њим склонили локално становништво „преко планине коју називају Црном“ (*ultra montem quem nigrum appellant*).³⁰

Називом Црна Гора били су обухваћени и обронци планине Влашић који се спуштају до Колубаре и у чијем подножју је село Памбуковица. То се види из описа последње војне деспота Јована Бранковића 1501. године, за којег се наводи да је са војском прешао реку Колубару, која је код Црне Горе: „*che è apresso Montenegro*“.³¹

Поред наведених западних извора, Црна Гора јеромонаха Мардарија помиње се и у другим старим српским записима. У молитвенику манастира Милешева штампаном 1545. године, штампари Дамјан и Милан забележили су да потичу: „**Ѡ Црньїе Загори, ѡд мѣста нарицаемагѡ Ѣвѡна, кѡже кс(тъ) близѣ великїе рѣкы глаголемїе Савѣ.**“³² Простор који је обухватала

²⁵ Evlija Čelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, prevod i komentar Nazim Šabanović, Sarajevo 1979, 333, 382–383.

²⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, II, No 8559.

²⁷ С. Ћирковић, „Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја, Ваљево постанак и успон градског средишта, саопштење са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, одржаног 8–10. октобра 1993. године у Ваљеву, Ваљево 1994, 59–77.

²⁸ L. Thallóczy, A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2, Budapest 1907, 267; С. Ћирковић, „Црна Гора“, 59.

²⁹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I, Београд 1955, 72; TD 259, s. 152–153.

³⁰ A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades, quatuor cum dimidia*, Lipsiae 1771, 740; С. Ћирковић, „Црна Гора“, 59.

³¹ В. Макушев, *Исторические помятники Южныхъ Славянъ и соседнихъ имъ народовъ*, I, Варшава 1874, 318–319; С. Ћирковић, „Црна Гора“, 59–60.

³² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, No 530.

некадашња Жупа Обна није прецизно утврђен,³³ а једини поуздан податак садржи Пећки поменик, који у Обни наводи село Новаци.³⁴ С обзиром на то да су Новаци и Памбуковица суседна села, јасно је да јеромонах Мардарије и двојица милешевских штампара помињу исту Црну Гору.³⁵

Назив Црна Гора употребљаван је и крајем 18. века, о чему сведочи запис свештеника из села Гвозденовића, које од Памбуковице деле атари села Докмир и Чучуге. Он је забележио да: „**ѿдари снегъ месеца маиа 14. на светога мѣченика Исидора, и вистъ по Црнои Гори до холена, а ѿ Посавини ѡпрашиѡ**“.³⁶

На основу изложеног може се закључити да је црква Вазнесења Господњег (манастир Мркшинац) у Памбуковици заиста била у „поткриљу“ Црне Горе. Ипак, због учесталости оронима Црна Гора у прошлости,³⁷ за убикацију манастира Мркшина црква неопходна је и потврда из историјских извора.

³³ С. Ћирковић, лоцира Обну у долини Обнице, док А. Лома сматра да је у питању већа област која се налазила на подручју Колубаре, односно Тамнаве (С. Ћирковић, *Црна Гора*, 65, 71–72; А. Лома, *Прилог трагању за античким коренима Ваљево*, Гласник Међуопштинског архива. Ваљево 31 (1997) 19–22.

³⁴ С. Новаковић, *Српски поменици XV–XVIII века*, Гласник СУД XLII (1875) 140.

³⁵ У влашком попису из 1528. примићуру Радосаву је, поред села Новак (Новаци), припадало још неколико оближњих села, од којих су у непосредној околини Памбуковице била: Коцељева, Бресница и Балач (данас заселак Балачка у Голој Глави). TD 144, s 230–233.

³⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, II, No 3512.

³⁷ Проблема с убикацијом оронима Црна Гора било је и у другим деловима Србије. Тако је, на пример, Иван Јастребов наводећи белешку из 16. века, у којој помиње Цркву Светог Николе у селу Кожинце „у земљи званој Дубочица, под гором званом Црна Гора“, исту повезао са Скопском Црном Гором (И. Јастребов, *Наставак бележака са мог путовања по Старој Србији*, Гласник СУД LVII (1884) 61). Ради се заправо о некадашњој, заборављеној, Црној Гори, османско-турском Карадагу у Крушевачком санџаку, старом називу планинске области јужно од Прокупља и Куршумлије, која је обухватала планине Пасјача, Видојевица и Ргајска, а вероватно и Соколовицу и Арбанашку планину (TD 179, s. 447; Belediye Kütüphanesi (BK) İstanbul, Muallim Cevdet Yazmalari (MCY) d. 36/3, s. 17b; Љ. Ковачевић, *Дубочица*, Старица III/3 (1886) 95–98; Johann Georg von Hahn, *Reise von Belgrad nach Salonik, nebst vier Abhandlungen zur alten Geschichte des Morawagebietes*, Wien 1868, 348).

*

У време Османског царства, активни манастири редовно су пописивани, а дуго су бележени и они запустели, због могућег обнављања. Тако је и манастир Мркина црква морао да буде уписан у османским дефтерима 16. века. У десетак објављених и необјављених османских пописа који обухватају Косјерић са околином и целу Ужичку Црну Гору, нема ни помена манастира Мркина црква,³⁸ па је извесно да се исти тамо није ни налазио.

С друге стране, у време османске владавине, ваљевска област с Памбуковицом, веома слабо је истражена и за њу нема објављених пописа. У историографији се чак не наводе никакви подаци о становништву, као ни о организацији османске власти у периоду од пада Деспотовине 1459, па све до почетка тридесетих година 16. века, када су становништву укинуте влашке повластице.³⁹

Погранични положај и изложеност упадима угарских трупа, утицали су да у поменутом периоду ваљевска област буде насељена само становништвом с влашким статусом. Власи су као лако покретљиви сточари и војници имали важну улогу у насељавању и одбрани крајишта. Били су организовани по кнежинама и већим територијалним целинама – нахијама, које су се по броју, називу и величини знатно разликовале од рајинских. Власи су и пописивани одвојено од раје, а сачуван је само последњи попис из 1528. године, који садржи драгоцене податке и за ранији период.⁴⁰

³⁸ А. Аличић, *Турски катастарски пописи неких области Западне Србије XV и XVI век*, I–III, Чачак 1984; ВК МСУ d. 34/4; MAD 506 *Numaralı, Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937 / 1530)* <Dizin ve Tıpkıbasım> Ankara 2009, s. 25-26; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi TKG. KK. d.168 (184), s. 269a–303a.

³⁹ TD 978, s. 704–825. Е. Миљковић у приказу стања у Ваљевском крају у раном периоду османске власти, уопште не помиње влашку организацију. (*Ваљевски крај у првим деценијама турске власти*, Ваљево постанак и успон градског средишта, саопштења са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, одржаног 8–10. октобра 1993. године у Ваљеву, Ваљево 1994, 152–161).

⁴⁰ TD 144; TD 1011.

Влашка Нахија Ваљево,⁴¹ позната и под именима Загор и Загора,⁴² основана је у првим деценијама османске власти. Године 1528. наведена је као Ваљево с другим именом Загор и била је подељена на четири кнежине, од којих је кнез Петрова обухватала већи део Ваљевске Подгорине, док су се кнежине Велимирових синова (Велимировићи) Вучихне, Вука и Хрњака простирале на мањи део Подгорине, Ваљевску Тамнаву и Колубару.⁴³ Тада је у поменутој нахији уписано и село Мркшина Црква, и то у кнежини Вука Велимировића, која је обухватала део Ваљевске Тамнаве са данашњим селом Памбуковица. Према редоследу села у територијално организованом влашком попису може се закључити да се село Мркшина Црква налазило управо у Парлогу, делу атара Памбуковице у којем се данас налази манастир Мркшинац.⁴⁴

Село Мркшина Црква први пут је уписано у влашки дефтер, што значи да је недавно настало, о чему сведочи и релативно мали број домаћина, њих шест са исто толико подложника, међу којима нема Мркше, ктитора цркве по којој је село добило име.⁴⁵ Време настанка села може се ограничити на период између два влашка пописа око 1516.⁴⁶ и

⁴¹ У попису из 1476/77. за пет пустих села у Ваљевској Подгорини (Придворица, Сручљан, Стрма Гора, Златарић и Седлари), додељених за насељавање влаха, забележено је да припадају Ваљеву (TD 16, s. 22; А. Аличић, *Турски катастарски пописи*, I, 39). Као влашка Нахија Ваљево помиње се и у рајинским пописима санџака из 1498, 1516. и 1522/23 (ВК, МСУ, d. 34/4, 6b; TD 1007, s. 63; MAD 506, s. 8).

⁴² У упутству за пописивање влаха издатом око 1490, као назив нахије наводи се Загора (N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450–1550)*, *Revue des études Islamiques* 34 (1966), 116–121, факсимил Ms 85; D. Војанић, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Београд 1974, 93–97). Обласно име Загорје коришћено је и у преосманском периоду (А. Лома, *Загорје*, 17–19).

⁴³ TD 144, s. 189–266.

⁴⁴ Примићур Михаил, син Михича, држао је само село Мркшина Црква. Претходио му је примићур којем су припадала села Буковица (атар Памбуковице), Брезовица и Цветковић (вероватно атар Трлића), док је за њим следио примићур села Горња Буковица (атар Памбуковице), Корен (атар Дружетића) Баталаге и Зуква (TD 144, 213–216). Села поменуте двојице примићура била су територијално повезана и са запада, севера и истока окруживала су део Памбуковице у којем се налази манастир.

⁴⁵ TD 144, s. 214–215.

⁴⁶ Приближно датирање је урађено према фрагменту влашког пописа, који се односи на Руднички крај (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, Bâb-ı Âsafi, Defterhâne-i Âmire Defterleri: A.(DFE.d. 684).

1528,⁴⁷ с тим што је много извесније да се то догодило након османског освајања Београда и Шапца 1521. године.

У то време у Ваљевској нахији први пут је уписано на десетине нових села.⁴⁸ На основу њиховог, као и положаја старих села, бројности становништва и географских одлика терена, може се одредити османска линија одбране у периоду од 1459. до 1521. године, па самим тим и место Мркшине Цркве на крајишту. Османски положаји били су на планини Влашић, одакле су се, пратећи планинске косе, спуштали до Колубаре. Стога је велика већина села у Подгорини била насељена, док је у Тамнави и Колубари то био само мањи део.⁴⁹ У непосредној близини данашње Памбуковице, налазе се брда Авала⁵⁰ и Гола глава на којима су били ушанчени османски положаји. Насеља од којих је настала Памбуковица била су северно од њих и стога пуста.⁵¹

Почетком тридесетих година 16. века у Смедеревском санцаку укинуте су влашке повластице што је довело до великих миграција становништва у новоосвојене крајеве Угарске.⁵² Бројна влашка села, поготово она мања, запустела су или су припојена већим суседним насељима. Тако је и село Мркшина Црква престало да постоји, а његов

⁴⁷ TD 144, s 214–215.

⁴⁸ TD 144, s 189–266.

⁴⁹ Северно од поменуте линије било је насељено само 7–8 села која су штитила пут који је од Лајковца водио према Убу и даље у правцу Сकेле на Сави (Исто).

⁵⁰ Авала (ар. *Havâla*) значи препрека, односно узвишење које доминира околином. То је редак назив који су Турци у Србији дали и много познатијој планини Жрнов код Београда. О планини и утврђењу Авала и промени њиховог имена види: С. Катић, *Тврђава Авала (Гјузелце) 15–18. век*, Историјски часопис LXIV (2015) 253–251. И тамнавска Авала је имала важан стратешки значај, о чему поред имена, сведоче стари шанчеви, као и чињеница да је Јаков Ненадовић 1806. године управо на Авали дочекао и победио турску војску. Љ. Павловић, *Антропогеографија Ваљевске Тамнаве*, Београд 1912, 494.

⁵¹ Уочљиво је да је и у непосредном залеђу, било мало насељених села, а и она ретка имала су мање становника (TD 144, s 189–266).

⁵² У историографији се као најранији попис Нахије Ваљево наводи опширни рајински попис: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri* (TD) 978, s. 704–825. Према А. Аличићу настао је 1525. (*Турски катастарски пописи неких области Западне Србије XV и XVI век*, Чачак 1984, I, 357), а по Х. Шабановићу 1528/30. (*Турски извори за историју Београда, Катастарски пописи Београда и околине 1476–1566*, Београд 1964, I, 115–116). Попис је, међутим, завршен 1532, а његово прецизно датирање је важно због укидања влашких повластица. О утврђивању хронологије види: С. Катић, *Вакуфи у сумарном попису Смедеревског санцака из 1530. године*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXVI* (2015) 38–40.

атар (данашњи Парлог) припојен је суседном, знатно већем селу Доња Буковица.⁵³

До 1560. године село Доња Буковица добија и други назив – Павун односно Паун, што је име потеса на северној страни брда Авала и део будуће сложенице, од које је настао савремени назив Памбуковица.⁵⁴

Миријска Црква Вазнесења Господњег, познатија као Мркшина црква претворена је у манастир после пописа из 1536, у којем се не наводи, а пре краја четрдесетих година 16. века, када је у њему, пре одласка у Београд, боравио јеромонах Мардарије.⁵⁵ Године 1560, у манастиру је уписан само калуђер Филип. У селу је тада богослужио и поп Јован, потомак извесног Мркше.⁵⁶ Име Мркша је крајем 15. и у првим деценијама 16. века било веома ретко, па је велика вероватноћа да се ради о потомку самог ктитора.⁵⁷ Стара сеоска црквица се према предању налазила на локалитету Закопине у близини данашњег манастира.⁵⁸

У пописима из 1572. и 1586. подаци о манастиру Мркшина црква врло су штурни. Имена чланова братства нису навођена, а не могу се утврдити ни дажбине манастира, јер су биле обједињене с онима које је плаћало село. Манастир је врло вероватно имао уговорено плаћање дажбина отсеком, па отуда мањак интересовања пописивача за чланове братства. То се може повезати са статусом села, које је током шездесетих или најкасније почетком седамдесетих година 16. века, са суседном Горњом Буковицом

⁵³ То село је 1528. први пут уписано у влашком дефтеру као Буковица (види напомену 44), а већ од 1532. наводи се као Доња Буковица, због прецизнијег одређења у односу на суседну Горњу Буковицу (TD 144, s. 213–216; TD 978, s. 802–803; TD 187, s. 808, 834–835, 838).

⁵⁴ У дефтеру из 1560, међу становницима се наводи Павун син Радована, по којем је село вероватно добило други назив (TD 316, s. 539). Љуба Павловић је пре више од једног века забележио породично предање Моловића из Памбуковице, према којем су они потомци Пауна Моловића–Жупљанина који је у првој половини 18. века, живео на Авали и по којем је Авала наводно добила име Паунова Буковица (Љ. Павловић, *Антропогеографија Ваљевске Тамнаве*, 571, 573). То је добар пример непоузданости таквих исказа, чак и када се ради о предању које се преносило само неколико генерација.

⁵⁵ TD 187, s. 806. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, No 569.

⁵⁶ TD 316, s. 539. *Yovan veled-i Mirkša* може да се чита као Јован син Мркше и као Јован потомак Мркше.

⁵⁷ Тако је, на пример, у попису Смедеревског санцака из 1516. године, међу десетинама хиљада уписаних било само по пет имена и патронима Мркша (TD 1007).

⁵⁸ *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, I, 137.

и још 16 ваљевских села, додељено новоформираном хасу Моровић.⁵⁹ Иако се статус и пореске обавезе становника нису промениле, припадност царском домену пружала им је заштиту од злоупотреба локалних моћника и закупаца пореза, што је утицало да се до краја 16. и у првим деценијама 17. века у селу знатно увећа број домаћинстава.⁶⁰

У периоду аустро-турских ратова (1683–1699, 1716–1718, 1736–1739) ваљевска област, као и цела Србија, тешко је опустошена, а о размерама страдања и великој запустелости најбоље сведочи попис из 1741. године, који је урађен након поновног успостављања османске власти у северној Србији. Тада су у селу Доња Буковица с другим, тада већ преовлађујућим именом Паунбуковица,⁶¹ забележена свега три хришћанска домаћинства и један читлук у поседу Месиха сина Алија из Ваљева,⁶² док је раније помињано суседно село Горња Буковица трајно запустело.⁶³ У селу се наводи и манастир Мршинац,⁶⁴ што значи да је већ до тог времена име Мршкина црква замењено скраћеним називом, који се у каснијим изворима јавља и у варијантама Мершинац, Мршкинац и Меркшинац.

Полувековни период мира, који је допринео обнови и насељавању целе области, прекинут је новим аустро-турским ратом (1788–1791), познатим и као Кочина крајина, током којег је манастир Мршинац запустео. Према запису на књизи из манастира Ћелије, већ прве године рата пострадале су скоро све цркве и манастири у ваљевском крају, а свештенство је избегло у Срем.⁶⁵ Храм у Памбуковици обновљен је само

⁵⁹ TD 517, s. 36–45.

⁶⁰ Према попису из 1560. са кућама примићура и његовог сина, у селу је било укупно 17 домаћинстава и 6 неожењених мушкараца, 1572, укупно 21 домаћинство и 3 неожењена, 1586. године 29 домаћинстава, а око 1630. године 38 домаћинстава (TD 316, s. 539; TD 517, s. 38; ТКГ. КК. d.168 (184), s. 24b).

⁶¹ У истом попису, за суседна села Чучуге и Радуша наводи се само да се налазе поред Па(в)унбуковице, (ТКГМ. ККА. d. 170 (18) s. 279, 281).

⁶² ТКГМ. ККА. d. 170 (18) s. 279. И након успостављања хабзбуршке власти 1718. године, село је било скоро пусто, са свега четири пореска обвезника (Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХСВІ (1948) 27).

⁶³ У пописима од 1560. године Горња Буковица се наводи с другим именом – Средишња Буковица, уз напомену да становници села живе на два места (TD 144, s. 215; TD 187, s. 834–835; TD 316, s. 548; TD 517, s. 40; ТКГ. КК. TD.d.184, s. 25a–25b). Памбуковачку Горњу Буковицу не би требало мешати са истоименим селом које се налази североисточно од Ваљева.

⁶⁴ ТКГМ. ККА. d. 170 (18) s. 279.

⁶⁵ Наведено је да су пустошење избегли само црква у селу Пауне и манастир Грабовац (Јб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, II, No 3601).

годину дана по окончању рата, из чега би се могло закључити да није претрпео већа оштећења, као, на пример, оближњи манастир Докмир, који су Турци спалили и порушили.⁶⁶ О времену обнове сведочи натпис на плочи узиданој у ограду црквене порте: „**Си храмъ Вазнесеніе ГѢ ГѢ ѡбщѡжителъ 1792**“.⁶⁷

У реченом запису из манастира Ћелије помиње се само буковачка црква, а да је некадашњи манастир био без братства и у наредном периоду потврђује и исказ Јоакима Вујића из 1826. године који гласи: „*сутрадан, то јест 25. октом., кренем се с момком из манастира [Докмир], дођем у село Паунбуковицу, а после к мршиначкој цркви приспем. Ова црква лежи између шумни планина, на потоку Мршинцу. Храм цркве зове се Вознесеније Господіе. Ова црква за њену земљу плаћа спахији Али-бегу главнице по 60 пара на годиш, а свештеници сваки по један пар чарапа дају.*“⁶⁸

Монаха у Мршинцу није било ни у попису манастира Шабачке епископије из 1836. године.⁶⁹ Ипак, по два даровна записа у старим богослужбеним књигама могло би се закључити да је само коју годину касније братство манастира ипак постојало. Године 1839, Јеврем Негић⁷⁰ из Радуше даровао је књигу коју: „приложи у обитељ Меркшинца“, а већ наредне године исто је учинила и Аница из села Корена⁷¹ која је: „приложи у свети манастир Вазнесења Христово“.⁷²

Данашња црква у Памбуковици, посвећена Вазнесењу Господњем, саграђена је 1871. године. То је једноставна грађевина са пет узаних травеја, са звоником на западној страни и апсидом која је споља петострана, а изнутра полукружна. С обзиром на данашњи изглед цркве, у којем нема ничег старог, упитно је и да ли њена основа има првобитни облик.⁷³ Храм посвећен Вазнесењу Господњем служио је као парохијска црква све до 2014. године, када је поново претворена у манастир.

⁶⁶ Ј. Вујић, *Путешествије*, II, 65.

⁶⁷ Плоча је димензија 780 x 400 x 34 mm (*Археолошки споменици и налазишта у Србији*, I, 137).

⁶⁸ Ј. Вујић, *Путешествије*, II, 66.

⁶⁹ Н. Радосављевић, *Шабачка епископија по попису из 1836. године*, Гласник Историјског архива. Ваљево 34 (2000) 63.

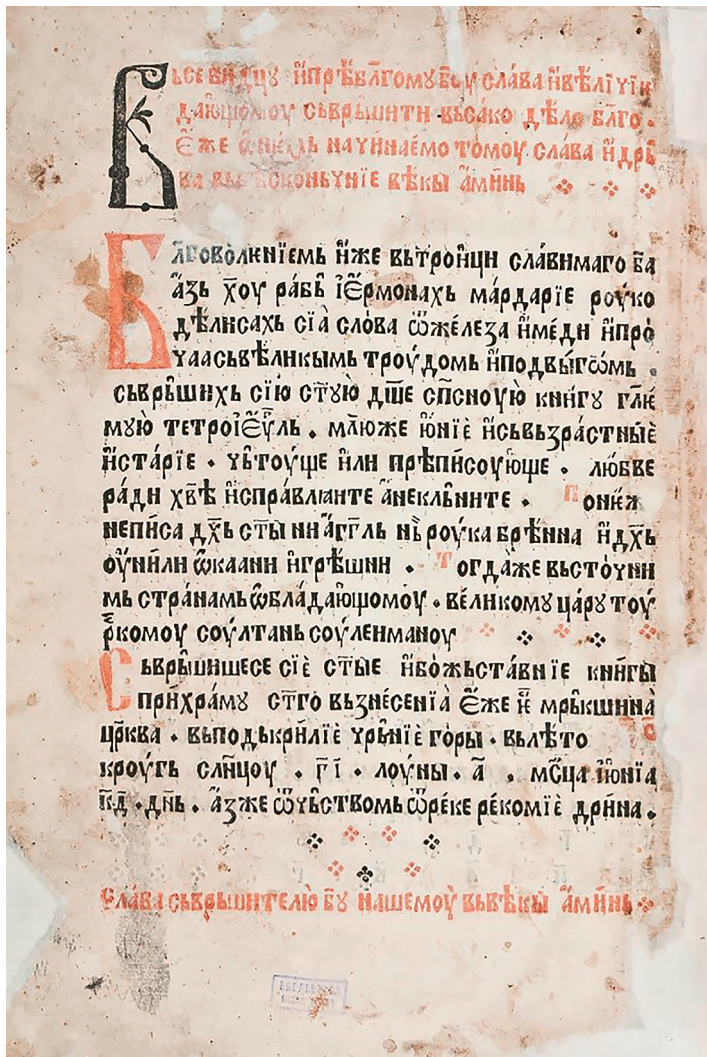
⁷⁰ Негићи су заселак Радуше на западним обронцима Авале.

⁷¹ Корен је заселак Дружетића, села чији се атар малим делом граничи са атаром Памбуковице.

⁷² *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, I, 138.

⁷³ *Исто*.

На основу до сада изложеног, потпуно је извесно да се манастир Мркшина црква, у којем је радила последња стара српска штампарија, налазио у селу Памбуковица, у закриљу Црне Горе, која је била стари назив планине Влашић и њених источних обронака. Остаје непознат идентитет ктитора, који ће можда бити разрешен археолошким истраживањима, која свакако заслужује та, како је Милан Ђ. Милићевић назвао „презаслужна Мркшина задужбина“.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, Bâb-ı Âsâfî, Defterhâne-i Âmire Defterleri: A.(DFE.d. 684).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, Tapu Tahrir Defterleri: TD 135; TD 144; TD 187; TD 259; TD 316; TD 517; TD 978; TD 1007; TD 1011.
- Belediye Kütüphanesi İstanbul: Muallim Cevdet Yazmalari, d. 34/4; d. 36/3.
- MAD 506 *Numaralı, Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937 / 1530)* <Dizin ve Tıpkıbasım> Ankara 2009.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Ankara: TKGM. KKA. d. 168 (184) II c.; d. 170 (18) II c.

Извори – Primary Sources

- Beldiceanu N., *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450–1550)*, Revue des études Islamiques 34 (1966) 116–121, faksimil Ms 85.
- Bojanić D., *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Beograd 1974.
- Bonfini A., *Rerum Hungaricarum decades, quatuor cum dimidia*, Lipsiae 1771.
- Čelebi Evlija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, prevod i komentar H. Šabanović, Sarajevo 1979, 333, 382–383.
- Hahn Johann Georg von, *Reise von Belgrad nach Salonik, nebst vier Abhandlungen zur alten Geschichte des Morawagebietes*, Wien 1868.
- Thallóczy L., Áldásy A., *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526, Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2*, Budapest 1907.
- Аличић А., *Турски катастарски пописи неких области Западне Србије XV и XVI век*, књ. I–III, Чачак 1984.
- Археолошки споменици и налазишта у Србији, књ. I, Западна Србија, Београд 1953, 137–138.
- Вујић Ј., *Путешествије по Србији*, II, Београд 1902.
- Јастребов И., *Наставак бележака са мог путовања по Старој Србији*, Гласник СУД LVII (1884) 38–70.
- Катић С., Урошевић У., *Вакуфи у сумарном попису Смедеревског санџака из 1530. године*, Мешовита грађа – Miscelanea XXXVI (2015) 37–72.
- Каниц Ф., *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. I, Београд 1991.
- Макушев В., *Исторические помятники Южныхъ Славянъ и соседнихъ имъ народовъ*, I, Варшава 1874.
- Новаковић С., *Српски поменици XV–XVIII века*, Гласник СУД XLII (1875) 1–152.
- Обрадовић С., *Опис округа ужичког*, Гласник ДСС 10 (1858) 296–339.
- Пантелић Д., *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХС VI (1948) 1–31.

- Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902, репринт 1982.
Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. II, Београд 1903, репринт 1983.
Шабановић Х., *Турски извори за историју Београда, Катастарски пописи Београда и околине 1476–1566*, књ. I, Београд 1964.

Литература – Secondary Works

- Булић Д., *Археолошка истраживања локалитета Гробљице у Косјерићу*, Гласник Српског археолошког друштва 32 (2016) 183–204.
Васић М., *Извештај о испитивањима вршеним у Засељу и Косјерићу*, Годишњак СКА 21 (1907) 308–315.
Грбић Д., Минчић-Обрадовић К., Шкорић К., *Тирилицом штампане књиге 15–17. века Библиотеке Матице српске*, Нови Сад 1994.
Динић М., *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I, Београд 1955.
Ђорђевић М., *Старе штампарије у ужичком крају*, Ужички зборник 4 (1975) 45–64.
Зиројевић О., *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984.
Ивић П., Пешикан М., *Српско штампарство*, Историја српске културе, Београд 1996².
Јованчићевић С., *О манастиру Рујно и Мркина црква: поводом 450. година од прве штампане књиге у Срба*, Ужички зборник 16 (1987) 67–80.
Катић С., *Тврђава Авала (Гјузелице) 15–18. век*, Историјски часопис LXIV (2015) 253–251.
Ковачевић Љ., *Дубочица*, Старица III/3 (1886) 95–98.
Лапчевић Д., *Наше цркве и манастири*, Мисао, књ. 8, св. 1 (1922) 71–76.
Лапчевић Д., *Четири жупе, прилози за истраживање*, Гласник Географског друштва 7–8 (1922) 179–197.
Лома А., *Загорје Стефана Белмужевића – Куда је Јанко бежао са Косова*, Зборник Историјског музеја Србије 23 (1986) 13–23.
Медаковић Д., *Графика српских штампаних књига XV–XVII века*, Београд 1958.
Милићевић, Ђ. М., *Кнежевина Србија*, књ. I, Београд 1876.
Миљковић Е., *Ваљевски крај у првим деценијама турске влати*, Ваљево постанак и успон градског средишта, саопштења са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, одржаног 8–10. октобра 1993. године у Ваљеву, Ваљево 1994, 152–161.
Павловић Љ., *Антропогеографија Ваљевске Тамнаве*, Београд 1912.
Павловић Љ., *Ужичка Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925.
Пешикан М., *Лексикон српскословенског штампарства*, Пет векова српског штампарства 1494–1994, раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд 1994.
Познановић Р., *Где је била Мркина црква*, Ужички зборник 18 (1989) 11–127.
Радојчић Ст. Ђ., *Мркина црква и „Штавско господство“ (историјска основа једног народног предања)*, Старица 12 (1937) 36–44.
Радосављевић Н., *Шабачка епископија по попису из 1836*, Гласник Историјски архив. Ваљево 34 (2000) 53–82.
Стојановић Љ., *Старе српске штампарије*, Београд 1902.
Тијрковић С., *„Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја*, Ваљево постанак и успон градског средишта, саопштења са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, одржаног 8–10. октобра 1993. године у Ваљеву, Ваљево 1994, 59–77.

Srdjan KATIĆ

**MRKŠINA CRKVA MONASTERY
THE LAST OLD SERBIAN PRINTING WORKS**

Summary

The last old Serbian printing works operated in the Mrkšina Crkva monastery. Hieromonk Mardarije, one of the best known Serbian printers, prepared for press two books there: the Gospel in 1562 and the Pentecostarion in 1566.

Very few topics in Serbian historiography were for such a long time in the focus of the professional public as it was the case with the search for the location of the Mrkšina Crkva monastery. The only thing known about the monastery was that it had been located under Crna Gora mountain and dedicated to the Ascension of the Lord. Since 1858 to date, numerous researchers have associated the monastery with Užička Crna Gora, proposing several locations in Kosjerić and the environs, where two futile archaeological excavations were carried out. Once, the immediate environs of Valjevo were connected with Crna Gora. The Mrkšinac monastery in the Pambukovica village in Tamnava of Valjevo was also stated as a possible location, in analogy with the feast to which the monastery was dedicated – the Ascension of the Lord.

Based on Ottoman sources, it was established that the Mrkšina Crkva monastery had not existed in the environs of Kosjerić. On the other hand, the Mrkšina Crkva village was found in the Vlach census of the Valjevo nahiye from 1528. The analysis of sources has shown that the village was created or restored after the conquest of Belgrade and Šabac in 1521 and that it was located in Parlog, in the area of today's village of Pambukovica.

After the abolition of the Vlach status, in the early 1530s, the Mrkšina Crkva village was joined to the neighbouring, larger village of Donja Bukovica. With the subsequent addition of the hamlet of Paun, the village was given another name – Paunova Bukovica (Pambukovica). In this village, in the late 1530s or early 1540s, the church built by Mrkša was transformed into the Mrkšina Crkva monastery and was mentioned under that name in later Ottoman censuses. The Mrkšina Crkva monastery later changed its name and in 1741 was entered in its shorter form of Mrkšinac, which it still carries.

It has also been determined in the paper that Crna Gora was the old name of Vlašić mountain and its eastern slopes, in whose foothills the Mrkšina monastery and the Pambukovica village are located.

Keywords: Ottoman Empire, Valjevo nahiye, Crna Gora, Pambukovica, Mrkšina monastery, printing works, Vlachs.

Чланак примљен: 29. 03. 2019.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 19. 09. 2019.